

שבועת עד אחד

א. המשנה בשבועות מלמדת שנשבעים רק על טענה חשובה, 'שתי כסף' (שבועות לח):
שבועת הדיינין. הטענה שתי כסף, וההודאה בשוה פרוטה.

שמואל מצמצם את היקף הדין (שבועות מ):

אמר רב נחמן בר יצחק אמר שמואל: לא שנו (שנשבעים רק בטענה של שתי כסף) אלא בטענת מלוה והודאת לווה (מודה במקצת), אבל טענת מלוה והעדאת עד אחד, אפילו לא טענו אלא בפרוטה - חייב; מאי טעמא? דכתיב: לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת, לכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם, אבל קם הוא לשבועה, ותניא: כל מקום ששנים מחייבין אותו ממון, עד אחד מחייבו שבועה¹.

עד אחד אינו יכול אפוא לחייב ממון, אך ביכולתו לחייב שבועה. עד כמה כוחו של העד מותנה בטענת התובע? האם העד יוכל לחייב שבועה גם אם התובע לא יטען בבירי שהנתבע חייב לו כסף? חשבו למשל על המקרה הבא: עד אחד מעיד שראובן גזל מבית שמעון, ושמעון לא ראה את הגזלה. האם ראובן צריך להישבע כדי להכחיש את העד?
הרא"ש מביא את דברי רבנו אפרים העונה על שאלתנו מתוך דיוק מלשון שמואל, 'אבל טענת מלוה והעדאת עד אחד' (שבועות ו, ה):

יש מדקדקין מדקאמר אבל טענת מלוה וקאמר נמי אפילו לא טענו וכו' אלמא אין נשבעין בעד א' אלא בטענה וכפירה כלומר בטענת ברי אבל לא בטענת שמא. כגון שאמר לו: 'עד אחד אמר לי שנטלת משלי מנה', והלה כופר והביא את העד פטור משבועה הואיל ולא טענו טענת ברי וכן היה אומר ה"ר אפרים ז"ל תלמידו של רב אלפס ז"ל.

רבנו אפרים מביא ראיה נוספת מהגמ' בב"מ המגדירה את הצד השוה לשבועת מודה במקצת ושבועת עד אחד (ד):

הצד השוה שבהן - שעל ידי טענה וכפירה הן באין ונשבע.

גם גמ' זו מדגישה את חשיבות טענת התובע, 'על ידי טענה וכפירה הן באין, ובלשון **הרא"ש** (שם):

והביא ראיה מדאמרינן בריש בבא מציעא (דף ד א) הצד השוה שבהן שע"י טענה וכפירה הן באין אלמא בטוענו ברי דוקא ולא בטוענו שמא.

1. ועד אחד מחייב ממון גם בפרוטה, וממילא יש חיוב שבועה גם על פרוטה ואין צורך בסכום של שתי כסף.

נסה להתמודד עם ראיות רבנו אפרים ולדחות אותן. חשוב: מהי סברתו? אם עד אחד יכול להיב שבועה, מדוע שהחיוב יהיה מותנה בטענת ברי של התובע?

ב. הראשונים לומדים מדברי הרי"ף הבאים שהוא חולק על רבנו אפרים. ראובן טוען כלפי שמעון: יש לי עד אחד שמעיד שנכנסת לביתי ולקחת כותנה. שמעון אומר: נכון, אך אתה אמרת לי לקחת אותה עבור החוב שאתה חייב לי². הרי"ף מחייב את שמעון לשלם, ולומד זאת מסוגיית מחויב שבועה שאינו יכול להישבע³ (שבועות כח):

השתא דשקליה קמיה דחד סהדא (והלוקח מודה שלקח אלא שטוען שהיה מותר לו לקחת) הכין דיניה, כיון דאילו אתו תרי סהדי ומסהדי דבאפיהו פתח ליה לביתיה דחבריה ושקיל מיניה ההוא מידי מיחייב לאהדורי, דכל מאי דאיתיה בביתיה דאיניש ברשותיה קאי⁴, כי ליכא אלא חד סהדא מיחייב שבועה דאמר מר כל מקום ששנים מחייבין אותו ממון עד אחד מחייבו שבועה, וכיון דאודי דשקליה מביתיה (ורק טוען שהתובע אמר לו לקחת) הוה ליה מחויב שבועה ואינו יכול לישבע וכל המחויב שבועה ואינו יכול לישבע משלם.

על שמעון להישבע להכחיש את העד ולומר 'לא גזלתי', ומאחר שאין ביכולתו לעשות זאת, שהרי הוא מודה שלקח ורק טוען שראובן אמר לו לקחת, עליו לשלם. והנה, הרי"ף מחייב שבועה מכוח העד למרות שראובן לא ראה את הגזלה ולא טוען בברי נגד שמעון, וכך מדייק הרא"ש מדבריו (שם):

ורב אלפס לא סבירא ליה הכי (כרבנו אפרים שדורש טענת ברי של התובע) כי הביא מעשה אחת לקמן בפרק כל הנשבעין בעסק חד גברא דאמר ליה לחבריה אית לי חד סהדא דאתית לביתאי ופתחת ליה דלא באנפי (שלא בפני) ושקלת מיניה חד טעונא דכיתנא וא"ל אין פתחית ושקלית ודידי שקלית דאת אמרת למישקליה מחושבנא דאית לך גבאי (אתה אמרת לי לקחת עבור החוב שאתה חייב לי) ופסק דהוה ליה מחויב שבועה שאין יכול לישבע ומשלם. ואף על גב דטענת שמא הוא הואיל דלאו באפי שקליה ולא ידע אלא ע"פ העד.

2. וראובן עכשיו כופר בחוב ואומר שלא אמר כך לשמעון.

3. הגמ' שם עוסקת בע"א שמעיד שראובן חטף חפץ משמעון, וראובן טוען: נכון שחטפתי, אך החפץ היה שלי. היא פוסקת שראובן צריך לשלם. זאת משום שעליו להישבע כדי להכחיש את העד, ורק שבועה שלא חטף תכחיש אותו ולא שבועה שחטף והחפץ שלו, שהרי העד מעיד על החטיפה ולא על הבעלות. ומאחר שאין ביכולתו להישבע שבועה שתכחיש את דברי העד, עליו לשלם ולהשיב את החפץ, כדין המחויב שבועה שאינו יכול להישבע, וכך מלמדת הגמ' בב"ב ל"ג ע"ב.

4. ואם היו שני עדים הוא ודאי לא היה נאמן לומר שלקח והחפץ שלו.

ג. רבנו אפרים הביא כאמור ראייה לדבריו מהצורה שבה הגמ' מתארת את השבועה, 'טענת מלוה' והעדאת עד אחד, וכן 'שעל ידי טענה וכפירה הן באין ונשבע', דברים שמהם עולה הצורך בטענת התובע. כיצד הראשונים החולקים יתמודדו עם הראיות האלו? נשוב לדברי הרא"ש (שם):

ולאו ראייה היא דטענה וכפירה פרש"י שזה תובע וזה כופר ואפילו בטענת שמא מ"מ תובע הוא.

מהי תשובת הראשונים?

הרא"ש טוען בהמשך כנגד עמדת רבנו אפרים (שם):

וקרא ומתני' דייקי הכי קרא דכתיב לכל עון ולכל חטאת הוא דאין קם אבל קם הוא לשבועה ומשמע בכל ענין דומיא דשנים. מתני' דתניא בהדיא כל מקום ששנים מחייבין אותו ממון עד א' מחייבו שבועה ושנים מחייבין ממון אפ"ל בטוען טענת שמא כגון שאמר גזלתני שלא בפני (ושני עדים מעידים על כך) אי נמי בטוענו קטן מנה לאבי בידך הלכך גם אחד מחייב שבועה.

מהן ראיות הראשונים נגד רבנו אפרים?

ד. ננסה להתבונן במחלוקת. נפתח בדעת רבנו אפרים: מדוע יש צורך לדעתו בטענת ברי של התובע? מדוע העדות אינה יכולה לחייב שבועה לבדה? נלמד את הסברו של הרב שמואל שמעוני במאמר בעלון שבועה (158, בגדרי הטענה בשבועה עד אחד):

בביאור שיטתו שמעתי ממורי הרב עזרא ביק, שרבנו אפרים סובר שבדומה לשבועת מודה במקצת, גם שבועת עד אחד מבוססת על טענתו של התובע. בשבועת מודה במקצת טענת התובע נתקלת בתגובה מהוססת וחלשה, שלא מתנערת מטענת התביעה מעיקרה. פער זה שבין טענות הצדדים - הוא שמחייב שבועה, האמורה לחזק את טענתו של הנתבע. בשבועת עד אחד טענתו של התובע מחוזקת על ידי עד התומך בה, ועל כן היא מחייבת רף גבוה יותר של טענת כפירה - כפירה בשבועה. לא כוחה החלקי של ראיית העד הוא שמחייב שבועה, אלא טענתו המחוזקת של התובע. מכיוון שטענת שמא לא מוגדרת כלל כטענה, לא ניתן לדבר במקרה זה על טענה מחוזקת, וממילא לא נוצר חיוב שבועה.

מדוע יש צורך בטענת ברי לפי רבנו אפרים? מהו ההבדל המהותי בין חיוב ממון על פי שנים ובין חיוב שבועה על פי עד אחד?

ניתן היה להבין מלשון הברייתא, 'כל מקום ששנים מחייבים ממון אחד מחייב שבועה', שכוחו של העד האחד חלש יותר ולכן בכוחו לחייב רק שבועה. לפי הבנה זו מדובר ברצף אחד: שנים מחייבים ממון ואחד מחייב שבועה. אולם, טוען הרב שמעוני, משיטת רבנו אפרים עולה מנגינה שונה בתכלית: העדות מחזקת את טענת התובע, ואם הנתבע לא יגיב ויחזק את טענתו על ידי שבועה בית הדין יפסוק כטענתו החזקה של התובע. לכן השבועה מותנית בכך שהתובע יטען ברי: רק כך העדות מצטרפת לטענתו ומחזקת אותה ודורשת מהנתבע לחזק את טענתו בשבועה.

ה. מה סוברת העמדה החולקת שמחייבת שבועה גם בטענת שמא של התובע? נציע שתי אפשרויות עקרוניות:

1. היא מעמידה את חיוב השבועה על פי ע"א ואת חיוב הממון על פי שניים על אותו רצף: כוחו של העד האחד חלש יותר ולכן הוא יכול לחייב רק שבועה, אך מדובר באותה צורת חיוב עקרונית – מכוח העדות. מאחר שכך, כשם ששני עדים מחייבים ממון למרות שהתובע טוען שמא, כך עד אחד מחייב שבועה למרות שהתובע טוען שמא.

2. היא מסכימה עקרונית עם העמדה הפוטרת, וגם להבנתה מטרת השבועה היא חיזוק טענת הנתבע כדי שתוכל לעמוד מול טענת התובע. אולם, לדעתה התובע יכול לטעון מכוח העדות, ולכן גם אם הוא לא ראה בעצמו את הגזלה, עדיין טענתו הבאה מכוח העד חזקה והנתבע נדרש לחזק את טענתו מנגד.

נתבונן בהשלכה אפשרית של ההבנות השונות. המשנה בשבועות מלמדת שאין נשבעין על טענת קטן (שבועות ו, ד):

אין נשבעין על טענת חרש שוטה וקטן.

הרמב"ם פוסק שדין זה נאמר גם בשבועת עד אחד (טוען ונטען ה, ט):

אין נשבעין על טענת חרש שוטה וקטן, אחד הבא בטענת עצמו או בטענת אביו... וכן אם כפר בכל ובא עד אחד והעיד לקטן אינו נשבע שזה עד אחד ואין שם תובע שתביעת קטן אינה תביעה גמורה.

הטור חולק (סימן צו):

כתב הרמב"ם אין נשבעין על טענת קטן בין מודה מקצת בין כופר הכל ועד אחד מחייבו. אבל למה שכתבתי למעלה דגדול התובע ע"פ עד אחד חייב (גם כאשר התובע טוען שמא ושלא כרבנו אפרים) הכא נמי חייב שאין החיוב בא על תביעת קטן אלא על פי העדאית העד.

 מהי סברת הטור? מדוע עד אחד מחייב שבועה גם כשהתובע קטן?

הטור טוען: אם אין צורך בטענת ברי של התובע, אז מדוע שיהיה צורך בכך שהוא יהיה גדול? חיוב השבועה נובע מכוח העדות ולא מכוח הטענה, ועל כן אין צורך בתביעת גדול ועד אחד מחייב שבועה גם כשהתובע קטן.

מה יענה הרמב"ם? האם הרמב"ם פוטר בתביעת קטן משום שלדעתו יש צורך בטענת ברי של התובע? האם הוא סובר כרבנו אפרים? מדבריו בהלכות גזלה עולה שגם לדעתו אין צורך בטענת ברי. **הרמב"ם** צועד שם בדרכו של הרי"ף (גזלה ד, יג, יז):

וכן אם היה שם עד אחד בלבד ובעל הבית טוען שגזול הוא כלי זה בידו והלה אומר לקוח הוא בידי או בחובי גביתו או שלי היה ופקדון הוא אצלך הרי זה חייב להחזיר הכלי לבעליו בלא שבועה שאילו היו שם שני עדים היה חייב לשלם ועכשיו שאין שם אלא עד אחד חייב שבועה ואינו יכול לישבע שהרי אינו מכחיש את העד וכל המחוייב שבועה ואינו יכול לישבע משלם... נכנס לביתו של חבירו שלא בפניו ונטל משם כלים בפני עד אחד ואין העד יודע כמה נטל, הרי בעל הבית אומר עשרים כלים היו בביתי והגזול אומר לא נטלתי אלא עשרה והם שלי (ואפילו אותם עשרה הם שלי) חייב להחזיר העשרה מפני שהוא מחוייב שבועה ואינו יכול לישבע (וכפי שהתבאר בהלכה הקודמת), ואינו נשבע על השאר (על העשר הנוספים שבעל הבית אומר שהיו בביתו) אפילו שבועת הסת מפני שאינו יכול לטעון על הגזלן טענת ודאי (שהרי הוא לא ראה אותו גזול, ורק העד ראה והעד לא יודע כמה היו בבית).

 הוכח שלדעת הרמב"ם אין צורך בטענת ברי של התובע.

בעל הבית לא ראה אותו גזול ולא טוען בברי⁵, ובכל זאת העד מחייב שבועת עד אחד. אם גם לדעת הרמב"ם אין צורך בטענת ברי של התובע, מדוע יש צורך בכך שהוא יהיה גדול? **הב"י** עונה (ח"מ צו):

שהרמב"ם גם כן מחייב בגדול (שטוען שמא) התובע על פי עד אחד כמבואר בדבריו פרק ד' מהלכות גזילה (ה"ז) ועם כל זה כתב בפרק ה' מהלכות טוען (ה"ט) דאין נשבעין על טענת קטן ועד אחד מעידו ונתן טעם מפני שזה עד אחד ואין שם תובע שתביעת קטן אינה תביעה גמורה (אך תביעת גדול בשמא נחשבת תביעה גמורה).

5. ולכן הלוקח לא צריך להישבע על העשר הנוספים, שכן בעל הבית לא ראה את הלקיחה, והעד לא יודע כמה הוא לקח.

מהי סברת הרמב"ם? חזור לשתי האפשרויות שהצגנו בהבנת הסוברים שאין צורך בברי, ונסה להסביר את מחלוקת הרמב"ם והטור לאורן.

יתכן שהרמב"ם צעד באפשרות השנייה שהצענו לעיל: גם הוא מודה שמטרת השבועה היא לחזק את טענת הנתבע. לדעתו, העדות מחזקת את טענת התובע גם כאשר הוא טוען שמא. גם אז טענתו הבאה מכוח עדות הופכת לטענה משמעותית הדורשת מהנתבע לחזק את טענתו. לכן יש צורך בתביעת גדול – תביעת קטן לעולם אינה נחשבת כתביעה שמחייבת שבועה. אם הרמב"ם היה מבין כאפשרות הראשונה, שחיוב השבועה על פי עד אחד וחייב הממון על פי שניים הם חלק מרצף אחד, וחייב השבועה הוא חיוב חלקי יותר המגיע מכוח העדות, היה קשה יותר להבין את דעתו: הרי ודאי ששני עדים מחייבים ממון גם כשהתובע קטן! ואכן, יתכן שכך הבין הטור המחייב גם בתביעת קטן, אך נראה שהרמב"ם לא צעד בדרך זו.

שאלות לסיכום והתבוננות:

- עד אחד מעיד שראה את ראובן גוזל חפץ מבית שמעון. שמעון לא ראה את הגזלה. האם ראובן צריך להישבע כדי להכחיש את העד? הצג את מחלוקת הראשונים. מהי סברת רבנו אפרים? מדוע יש צורך בטענת ברי? הצג את הסברו של הרב שמעוני. ראשונים רבים מחייבים את הנתבע בשבועה למרות שהתובע טוען שמא, שכן לדעתם חיוב השבועה אינו מותנה בטענת ברי של התובע. אולם, לדעת רבנו אפרים כוחו של העד לחייב שבועה מותנה בכך שהתובע יטען ברי. הרב שמעוני מסביר שהעדות מחזקת את טענת התובע, וכדי שבית הדין לא יפסוק כמותה – הנתבע נדרש לחזק את טענתו על ידי שבועה. לכן יש צורך בטענת ברי, טענה שהעדות יכולה לחזק.
- האם הסוברים שאין צורך בטענת ברי של התובע מחייבים גם כשהוא קטן? הצג את המחלוקת בין הרמב"ם לטור. חשוב: מהו יסוד המחלוקת? מהי המחלוקת בין הראשונים לרבנו אפרים לפי כל שיטה? רמב"ם – אין אמנם צורך בטענת ברי של התובע, אך עליו להיות גדול. טור – כשם שאין צורך בברי של התובע כך אין צורך בכך שהוא יהיה גדול. מהו יסוד המחלוקת? לפי הטור השבועה מגיעה מכוח העד בלבד – שני עדים מחייבים ממון ועד אחד מחייב שבועה, וכשם ששני עדים מחייבים ממון גם כשהתובע קטן או טוען שמא, כך עד אחד מחייב שבועה.

לעומת זאת, יתכן שהרמב"ם מסכים עקרונית עם דרכו של רבנו אפרים, וגם לדעתו העדות מחזקת את טענת התובע, והנתבע נדרש לחזק את טענתו במקביל, כדי שבית הדין לא יאמץ את טענתו החזקה של התובע. אולם, לדעתו העדות יכולה לחזק את טענת התובע גם כשהוא טוען שמא, שכן הוא יכול לטעון מכוח העד – אני אמנם לא ראיתי את הגזלה, אך העד ראה ואני סומך עליו. העדות יכולה אפוא לחזק גם טענת שמא, אך היא לא יכולה לחזק טענת קטן, שלא יכול לתבוע, ולכן יש שבועה בטענת שמא ולא בטענת קטן.